

ПРИКАЗ КЊИГЕ:

ЗЛАТА ВУКСАНОВИЋ МАЦУРА,
ЖИВОТ НА ИВИЦИ: СТАНОВАЊЕ СИРОТИЊЕ У БЕОГРАДУ 1919–1941

Књига Злате Вуксановић Мацуре, која је 2012. године добила угледну награду „Ранко Радовић“ за критичко-теоријске текстове о архитектури, бави се темом која се ређе истражује у нашој средини. Већина књига, критичких осврта и огледа проучавала је архитектуру која доприноси удобнијем, луксузнијем, екстравагантнијем, технички и технолошки савременијем стварању животних услова. У овој књизи тога нема, ауторка нам износи сурову стварност животних услова у којима су се рађали, расли, боравили, радили, боловали и умирани анонимни, сиромашни и сиротни људи, без којих модерни Београд XX столећа не би могао да се гради и напредује, а које полетна грађанска класа није желела у својој близини.

Најбољи приказ садржине књиге, мотива за писање и проблема с којима се суочавала током рада изнела је сама ауторка у уводном делу рукописа. Дугогодишње истраживање савремених облика становања људи са маргине велеградског живота, Рома, расељених, избеглица и уопште из било ког разлога сиромашних, емотивно осетљивих и често резигнираних и депресивних особа оставило је трага на сензибилну личност Злате Вуксановић Мацуре. Исправно закључујући да су савремени стамбени облици и начин становања сиромашних само природни наставак нечега што дуго постоји у друштву, а о чему се у стручним круговима и јавности мало зна, сматрала је својом моралном обавезом и научном радозналешћу да испита корене ових стамбених облика и да их објави у облику вишеслојне расправе. Верујем да она, полазећи на свој истраживачки пут, није имала намеру да њен рад буде трансдисциплинарно обрађен, а ипак, испао је управо такав.

Потпуно равноправно, и методолошки и по обиму, истражени су друштвена структура и односи, структура сиротиње у Београду, урбани контекст у којем се ти друштвени процеси одвијају, законодавство које

регулише друштвене, просторне, материјалне и физичке услове и физичка структура грађевина, како изграђених тако и оних за које је пронашла само планове. Као супротност описаној стварности, постојала је и искрена тежња појединаца да понуде знатно квалитетније услове становања, на основу европских текстова, примера и искустава, као и на основу личних ставова заснованих на познавању београдске ситуације, емпатији и економском статусу, који је дозвољавао појединцу да помогне. Злата Вуксановић Мацура је и овом сегменту посветила дужну пажњу, тако да је на крају могла да изведе поређење реалности и визија, које су, да су биле остварене, могле да допринесу бољим стамбеним условима сиротиње у Београду.

У првом поглављу, после уводног објашњења зашто и како је истраживала и с којим се проблемима суочавала, она је обрадила феномен Београда у експанзији после Првог светског рата, његовог друштва и сиротиње. Кроз преглед структуре београдског друштва природно се издвојио сегмент београдске сиротиње, па је представљена и њена живописна, истовремено веома сложена структура. После дефинисања шта ће у тексту под сиротињом сматрати, ауторка је размотрила урбани контекст Београда у којем се развијао укупни тадашњи стамбени фонд. У том доста динамичном развојном процесу, како то увек бива након ратова и великих разарања градског ткива, одвијао се и други процес потискивања становања сиротиње из градског центра у делове града у оснивању и формирање сиротињских крајева, хомогене структуре бедног преживљавања.

За око двадесет година, колико је трајао период обнове и изградње после Првог светског рата, развијао се и законодавни систем Краљевине СХС, а затим Југославије. У оквиру њега постојали су сегменти који су се на различите начине бавили стамбеним питањима сиротиње, од мера реквизиције стамбених просторија, ненасилног и насилног усељавања у станове на основу слободних процена, остваривања имовинских права, до закона којима се станоградња и станарина скоро потпуно препуштају приватној иницијативи. Посебно је интересантна била борба за етажну својину, у којој су за тај облик својине били многи, средње имућни, бројне сталешке, стручне и социјалне организације, урбанисти и архитекти, грађевинари и предузимачи, поједини социолози, економисти, кираџије, али, нажалост, мали број правника. Овом институту својине, познатом још у римском праву, када су подизане вишепородичне зграде (*insulae*), опирали су се све до 1937. године, када је Београдска општина предложила тадашњој влади доношење законских прописа о етажној својини, али су остале бројне правне могућности избегавања решавања стамбеног питања сиромашних грађана. У законодавству

је, у бројним његовим сегментима, требало обавити измене разних закона и прописа донетих још пре Првог светског рата. То је пружало одличну могућност да се стање знатно побољша, али, нажалост, многе, тада уведене подстицајне мере, нису се односиле на куће и насеља сиромашних, насталих углавном на периферији тадашњег Београда. У оквиру дела посвећеног законодавству, посебно су значајни коментари који се односе на Грађевински закон, донет 1931. године, Грађевински правилник за град Београд из 1935. године и амбивалентне ставове Општине града Београда према становању сиромашних.

Исти значај имају и проучавања која осветљавају односе индустријалаца према својим радницима, затим рентијера и кираџија. Кроз архивска истраживања грађе, Злата Вуксановић Мацура је дошла до података о бројним велепоседницима, који су у нашој литератури до сада углавном били познати као рентијери вишеспратних луксузних и раскошних стамбених грађевина. Истражена архивска грађа је показала да су они, истовремено, поседовали и велики број безусловних најамних зграда, плацева на којима је сиротиња подизала учерице, или су мале и мрачне станове подизали у дубини парцела, којима су на уличним фронтима блистале фасаде отмених станова с великим бројем соба у анфилади.

Треће поглавље, под насловом *Сћанови, зграде и насеља сиротиње* подељено је у потпоглавља у којима се обрађују теме институционалних, фабричких и рентијерских станова и дом за малог грађанина. У овом поглављу размотрен је и приказан низ грађевина, који је, углавном, познат из претходно објављиване литературе. Поред изношења и тумачења прикупљене архивске грађе, приказа данашњег стања грађевина које су се сачувале, Злата Вуксановић Мацура је унела и једну методолошку новину, сегмент посвећен једном виду рекапитулације изнете кроз лични став према одређеном проблему који је историјски, друштвено, економски, те, наравно, архитектонски и урбанистички обрађен. На овај начин ауторка омогућава читаоцу да се у потпуности упозна с материјалом којим је располагала у састављању слике одређеног облика становања који је обрађивала, а да, затим, сазна и њен лични став поводом процеса који су се одвијали. Веома суптилно, она тиме дозвољава да читалац, на основу изнетих података, можда стекне и неки другачији став, али да истовремено веома убедљиво изнесе сопствене аргументе, који су најчешће и најправилнији могући. Добра одлука је била и да ауторка објави сопствене табеле са именима предузећа, локација, годином грађења станова, положајем зграде, бројем станова, структуром стана, све повезано са бројем запослених радника, од којих су се само неки могли надати да ће добити било какав смештај од

послодавца. Слична табела је урађена и за рентијерске станове да би се видео однос оних изграђених у центру, између центра и периферије и на самој периферији. У оквиру тих табела уочавају се запањујући подаци о квадратурама станова, које се крећу од незамисливих 6 м² до максимално 30 м², са структурама станова који се састоје од само једне собе, преко собе и кухиње до две собе, од којих једна има функцију кухиње. Можда се примедба може ставити једино на колону у којој је дефинисана врста зграде, која у типолошком смислу има неусаглашена класификациона својства за разврставање. Тиме јасноћа закључка о туробном начину живота сиротиње у таквим становима није нимало замућена. У истом поглављу објављени су, први пут, и планови регулације, ситуациони планови, планови измена на парцелама, који указују на то да су постојале многе замисли које су углавном делимично изведене или су остале само као архивска сведочанства амбиција које из бројних разлога нису могле да се остваре.

За читаоце је посебно значајно четврто поглавље под насловом *Становање за све: неосићварена визија*. У њему ауторка расправља о појединцима, који су из различитих разлога желели да унапреде услове за становање сиромашних, на основу познавања европских искустава, сопствених промишљања о том проблему, политичке опортуности или, супротно, извесне моралне обавезе коју су осећали према људима који бедно живе.

С обзиром на карактер теме, истраживање је захтевало велико стрпљење и довитљивост у тражењу извора где се такви подаци могу наћи. Личности су биле различитих занимања, нивоа образовања, културе изражавања, политичких опредељења, па су и аспекти њихових дискусија били различити. Позитивно у њиховом залагању је то што није само критиковано стање, већ је ланмент над бедним становањем увек био праћен и изношењем предлога аутора како да се проблем реши. Већина је као извор свих мука сиротињског становања наводила лошу структуру друштвених односа, па су и решења

била у складу с таквим закључком. На основу изнетих података, које је Злата Вуксановић Мацура прикупила и обрадила, највећи број оних који су стално и упорно писали и говорили о потреби унапређења сиротињског становања били су здравствени радници, односно лекари различитих специјалности, нарочито у областима јавне хигијене, епидемиологије и заразних болести. Неки од њих су били и на функцијама с којих су могли знатно утицати на јавно мњење и државну управу. Поред њих, у већем броју били су заступљени новинари, писци, одборници и поједини државни чиновници. Архитеката је у периоду између два светска рата било доста регистрованих у Београду. Они су радили приватно или у разним канцеларијама државне управе. Ипак, ауторка наводи релативно мали број архитеката који су се активно ангажовали по питању становања сиротиње, па би разлог за њихово јавно неекспонирање могао бити предмет неког другог истраживања. Чланке у новинама, нарочито *Београдским ојштинским новинама*, објављивали су др Милослав Стојадиновић, архитекта и потпредседник Поглаварства Општине града Београда, Јан Дубови, архитекта у Општини града Београда и један од оснивача Групе архитеката модерног правца, Бранко Максимовић, у то време професор средње техничке школе и, такође, члан ГАМП-а, др Драгомир М. Поповић, који је био архитекта-урбаниста и радио као чиновник у техничкој служби београдске општине. Сви они су, на различите начине, износили своје предлоге који су, у ствари, имали исто полазиште, омогућити сиромашном становништву хигијенски и јефтин стан, достојан људи. У расправи о моделу малог хигијенског стана, ауторка је приказала неколико различитих типова станова које су појединци, углавном архитекти, сматрали оптималним за стандардне четворочлане породице. Већина предлога заснива се на међународним искуствима тога времена, а уклапају се и у препоруке тада активног *СИАМ*-а. Неке од предложених површина станова појавиће се као стандарди и у стамбеној изградњи после Другог светског рата, као наставак утицаја заступника модерне, али и ставова нове социјалистичке управе. Поједини сегменти расправа остали су актуелни до данас, тичу се питања да ли су повољније зграде у низу или не, колико ниска градња условљава веће ширење насеља и сл. Асанација подручја на којима се развијало сиротињско становање схватана је у духу Арганових препорука, који се залагао у Италији не само за побољшање здравствених и хигијенских прилика већ је под тим термином подразумевао низ других радова којима се подиже животни стандард становника на асанираним подручјима.

У овом поглављу најчешће су навођени текстови и активности Слободана Ж. Видаковића, који је дуго година био уредник *Београдских ојштинских новина*,

часописа за комунално-социјални, привредни и културни живот града. Његови текстови, а затим и његова добра воља да објављује и туђе текстове сличне тематике, у великој мери су допринели да се, када већ није могло да се реализује, у великој мери расправља о сиротињском становању и нуде визионарска решења.

Поглавље се завршава ауторкиним поређењем реалности и визија на основу четири скупа критеријума која је успела да издвоји из великог броја истражених текстова. Први је стамбени програм, као најважнији одређујући услов за пристојан живот, други се односи на полагај локације, трећи обухвата одлике самог стана и његове структуре, док четврту карактеристику чине конструктивни склопови, њихова сигурност и материјал. Злата Вуксановић Мацура је направила табеле за сваку од наведених карактеристика са истим заглављима: *Критеријуми*, *Институције*, *Рентитјери*, *Сиротиња* и *Предлози* и визије. Табеле су више него корисне, јер свођењем на исказ суштине путем једне или највише три до четири речи по колонама и редовима добија се веома жива слика изузетно тешких прилика у којима је живела београдска сиротиња, од које се очекивало да својим мануелним, физичким радом, допринесе обнову, а затим и напретку целе државе.

Иза овог, по свом садржају кључног поглавља, ауторка је направила резиме у којем је изнела само најважније резултате својих истраживања. Начин на који је истраживања представила везан је, највише, за бројчане исказе. То је на изванредан начин и статистички преглед података до којих је дошла, сумиран по различитим основама. Прво је изнела податке о популационом расту, са професионалним саставом сиромашних, и на основу њих је закључила да Београд није био прави индустријски град, већ је његова индустрија била у развоју и споро напредовала. Исказано бројевима, Београд је био град чиновника, али су ти чиновници били скромних примања и они су у великом броју били сиромашни и немоћни да себи обезбеде пристојне животне услове. Злата Вуксановић Мацура увидом у вишегодишње податке о запосленима, њиховим примањима и њиховом становању, закључила је да је чак 70 одсто београдске популације било сиромашно у различитим степенима. Тешки стамбени услови изражени бројчано показали су да се до Другог светског рата настањеност кретала од 7,1 до 6,3 особе по стану, а да је просечна породица имала 4,29 чланова. Без обзира на општи закључак да је становање сиротиње било веома скромно заступљено у политици државе, чињеница је да су многи били веома забринути због стамбене ситуације у Београду пре Другог светског рата и да су постојали бројни покушаји да се она унапреди. Ту забринутост је исказивала и Општина града Београда, али никада није успела да формира

ПРИКАЗ КЊИГЕ:

ЗЛАТА ВУКСАНОВИЋ МАЦУРА, *ЖИВОТ НА ИВИЦИ: СТАНОВАЊЕ СИРОТИЊЕ У БЕОГРАДУ 1919–1941*

дугорочну стратегију за решавање проблема, који су се само гомилали. Повремено су постојали амбициознији планови, али су проблем решавали парцијално и у веома скромном архитектонском захвату. Ауторка је издвојила три наврата, од 1922. до 1924, затим од 1928. до 1930. и последњи, најдужи, од 1937. до 1941. Издвојила је, такође, још неколико специфичних облика који би се могли само условно назвати покушајима решавања становања сиротиње, а то су изградња станова на периферији Београда у појединачним зградама, активност појединих индустријалаца да реше стамбене проблеме својих радника, укључујући и грађење станова за важне и квалификованије особље, те начин на који су рентијери издавали станове, углавном неусловне, сиротињи.

Као прилог, Злата Вуксановић Мацура је приказала биографије поборника за пристојан стан, међу којима је за читаоце најинтересантнији лик Слободана Ж. Видаковића, јер се он у истраживањима ауторке појавио као личност која је у дугом временском периоду и с великим ентузијазмом био ангажовани борац за унапређење сиротињског становања. О осталим поборницима, нарочито архитектима, знало се много више.

Архивска грађа, у великој мери први пут објављена, те веома богата библиографија и индекс имена, улица, места и земаља, заокружују ову изузетно квалитетну књигу.

Издавач Орион Арт је прихватањем да штампа ову драгоцену књигу показао разумевање за теме које су веома значајне за боље разумевање укупног развоја Београда, не само оног архитектонски и урбанистички успешног праћења европских токова.

Уколико се прати публицистичка делатност Злате Вуксановић Мацуре, а она је све живља последњих година, може се закључити да је она одабрала пут истраживачког *рудара*, односно да је већ у више наврата обрадила теме које су изузетно значајне са становишта трансдисциплинарног осветљавања важних проблема друштва, који се решавају кроз архитектонску и урбанистичку праксу.

Проф. др Нађа И. Куртовић Фолић,
архитекта
Факултет техничких наука, Нови Сад
nfolic@uns.ac.rs